

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ГУРІНА ВІКТОРІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 37.016-055.2:7](09)''18/19''

**РОЗВИТОК МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Зеленська Людмила Дмитрівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Михайличенко Олег Володимирович,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін;

кандидат педагогічних наук
Клевака Леся Петрівна,
Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,
доцент кафедри соціальної роботи.

Захист відбудеться «28» березня 2018 року о 13.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. №216, м. Харків, 61002.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 214-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «26» лютого 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність теми дослідження. Відповідно до міжнародних (Дорожня карта мистецької освіти ЮНЕСКО (2006)) і загальнодержавних документів (Закон України «Про освіту» (2017), Концепція «Нова українська школа» (2016), Концепція розвитку освіти на період 2015-2025 років (2014), Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2001)), мистецька освіта позиціонується як універсальний естетико-виховний і особистісно-розвивальний засіб, покликаний підготувати дітей та молодь до активної участі в соціокультурному житті суспільства, опанування художніх цінностей і способів творчої діяльності шляхом набуття власного естетичного досвіду.

Реалізації ціннісного потенціалу мистецької освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, що акумулюється в теорії і практиці її провідних напрямів (художня, музична, хореографічна, театральна), найбільшою мірою сприяє урахування принципів гендерного підходу, як-от: цілеспрямований облік інтересів дівчат та юнаків в освітньому процесі, здійснення освітньої діяльності на основі їхніх гендерних особливостей і можливостей у процесі опанування конкретної дисципліни; забезпечення необхідних умов для вияву потенціалу жіночої та чоловічої індивідуальності, їхніх ролей у процесі соціалізації.

Зважаючи на це, у системі освіти України в останні десятиліття набувають поширення середні жіночі навчальні заклади, окремі класи, мета діяльності яких полягає у забезпеченні розвитку соціально зрілої творчої жіночої особистості з урахуванням психофізичних та соціокультурних особливостей статі. Непересічне значення у досягненні зазначеної мети належить мистецькій освіті як потужному засобу формування у дівчат особисто-ціннісного ставлення до мистецтва, розвитку загальних та спеціальних здібностей, художньо-образного мислення, творчого потенціалу, здатності до художньо-творчої самореалізації.

Джерелом збагачення мистецької освіти в закладах середньої освіти України, зокрема жіночих, є осмислення й усвідомлення педагогічної спадщини й культурно-освітнього досвіду минулого, об'єктивна оцінка історичних реалій, виявлення прогресивних чинників функціонування тих механізмів у системі організації мистецької освіти, творче використання яких сприятиме формуванню морально-духовного потенціалу суспільства, орієнтації на ціннісні аспекти освітньої галузі «Мистецтво» з урахуванням гендерного підходу, проектуванню нових орієнтирів для забезпечення художньо-творчого розвитку кожної особистості.

Найбільший науковий інтерес у вказаній площині викликає розвиток мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття (приватні пансіони; єпархіальні училища; інститути шляхетних дівчат; жіночі училища, гімназії, прогімназії; жіночі учительські семінарії; жіночі професійні школи), оскільки саме в цих хронологічних межах було накопичено цінний досвід як у напрямі законодавчого урегулювання діяльності жіночих навчальних закладів, так і в царині практичної реалізації мистецької освіти в них.

Узагальнення результатів наукових пошуків дозволяє констатувати, що питання мистецької освіти розглядаються дослідниками в широкому дискурсі. Зокрема, психологічне підґрунтя організації мистецької освіти висвітлено в працях С. Прокопової-Акопової, Б. Теплової, М. Яновської та ін. Зміст, форми, методи формування морально-естетичної культури учнівської та студентської молоді засобами мистецтва стали предметом дослідження Т. Антоненко, А. Бойко, В. Бутенка, І. Зязюна, О. Комаровської, Л. Луганської, Л. Масол, О. Михайличенка, Н. Миропольської, О. Опалюк, О. Отич, Г. Падалки, В. Палія, О. Рудницької, Л. Сбитневої, Т. Смирнової, Г. Шевченко, О. Шкуріної та ін. Історико-педагогічні аспекти мистецької освіти знайшли відображення в наукових розвідках І. Авескулової, С. Волкова, Т. Грищенко, І. Малініної, М. Маріо, А. Соколової, Т. Танько, В. Фоміна, А. Форостян, Р. Шмагали та ін. Регіональні особливості становлення і розвитку мистецької освіти в історичній ретроспективі досліджували Т. Благова, О. Васильєва, В. Ворожбіт, М. Данилюк, А. Желан та ін.

Більш глибокому теоретичному усвідомленню визначеної проблеми слугують дисертації, монографії, статті провідних учених, присвячені аналізу вітчизняного досвіду організації жіночої освіти в конкретно історичний період. Серед багатоаспектних напрямів осмислення цієї проблематики можна виокремити такі: генезис освіти для жінок у вітчизняній і світовій педагогічній думці (Н. Волкова, А. Губа, Н. Дем'яненко, Л. Зеленська, О. Кривошия, О. Лихачова, В. Овцин, М. Песковський, Л. Применко, М. Ролле, Т. Сухенко, Л. Штефан); специфіка організації духовної жіночої освіти (І. Покровський, А. Буйницький, Н. Маньковський, О. Фотинський, О. Шафранський); розвиток початкової жіночої освіти (Д. Бовуа, Н. Белозьорова, І. Сбитньов, Н. Якушко); регіональні особливості розвитку жіночої освіти в Україні (В. Вірченко, В. Добровольська, Л. Єршова, С. Золотухіна, Л. Клевака, О. Литвиненко, Г. Маслій, В. Омельчук, М. Рижкова, І. Сесак, Т. Тронько, Т. Шушара, Т. Яковишина); специфіка організації пансіонної жіночої освіти (В. Вельхорський); приватна ініціатива в жіночій освіті (О. Друганова); розвиток професійної жіночої освіти (О. Аніщенко, Є. Луценко, К. Шамаєва).

Водночас, вивчення й аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що їх автори не ставили за мету систематизувати теоретичні ідеї й узагальнити досвід організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

Доцільність дисертаційної роботи підсилюється й необхідністю подолання соціально-педагогічних суперечностей: між потребами духовного, світоглядного, художньо-естетичного розвитку учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти та фрагментарністю використання для реалізації зазначених цілей потенціалу мистецтв; поширенням мережі жіночих навчальних закладів в Україні та недостатньою розробкою змісту й механізмів реалізації мистецької освіти в них; накопиченим у вітчизняній педагогічній думці цінним досвідом організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах та недостатнім його творчим застосуванням у сучасних умовах.

Отже, суспільна значущість та актуальність розв'язання окресленої проблеми, її недостатня наукова розробленість, необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Розвиток мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України (друга половина XIX – початок XX століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Тема дослідження є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК№-1-200199004104).

Тема затверджена вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 7.11.2014 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 2 від 24.03.2015 р.).

Мета дослідження – систематизувати теоретичні положення та узагальнити досвід організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України у період другої половини XIX – початку XX століття для використання прогресивних здобутків в умовах реформування національної системи освіти.

Для досягнення мети дослідження були визначені такі **завдання**:

1. Конкретизувати категоріально-поняттєвий апарат дослідження й модифікувати його основні поняття.

2. Охарактеризувати генезис мистецької освіти жінок у світовій і вітчизняній освітніх традиціях.

3. Обґрунтувати поетапний процес розвитку мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття.

4. Узагальнити досвід організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду та накреслити напрями його творчого використання в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – розвиток мистецької освіти в Україні другої половини XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – теорія і практика організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України визначеного історичного періоду.

У процесі дослідження використано **комплекс методів**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація), що дозволили систематизувати погляди науковців на досліджувану проблему, класифікувати жіночі навчальні заклади за типом, часовим і географічним простором, модифікувати основні поняття досліджуваної проблеми; *соціально-генетичний* – для з'ясування генезису мистецької освіти жінок у світовій і вітчизняній освітніх традиціях; *хронологічно-педагогічний*, *логіко-історичний* для обґрунтування етапів розвитку мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду, виявлення динаміки її змін у просторово-часовій послідовності; *порівняльно-зіставний*, що надав можливість виявити особливості компонування змісту, добору методів і форм організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття за окремими видами мистецтв; *прогностичний*,

що уможливив накреслення напрямів актуалізації цінного досвіду організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду в сучасних умовах; *історико-географічний* – з метою окреслення просторового науково-педагогічного поля дослідження, виявлення регіональної специфіки в розвитку досліджуваного феномена; *герменевтики* – для адекватного інтерпретування та коментування історико-педагогічних джерел.

Джерельну базу дослідження складають такі групи джерел:

- *нормативні* («Положення про жіночі училища» (1858 р., 1860 р., 1870 р.), «Положення про жіночі гімназії і прогімназії» (1865 р., 1870 р.), статути жіночих навчальних закладів Відомства установ Імператриці Марії (1855 р., 1860 р.), навчальні плани середніх жіночих навчальних закладів, звіти піклувальників навчальних округів, керівників жіночих навчальних закладів, протоколи засідань земських управ з питань народної освіти);

- *джерельно-документальні* (матеріали фондів *Центрального державного історичного архіву України у м. Києві* (Ф. 442 «Канцелярія Київського Подільського та Волинського генерал-губернатора», Ф. 707 «Управління Київського навчального округу», Ф. 1111 «Товариство споживачів півдня Росії», Ф. 2162 «Канцелярія піклувальника Харківського навчального округу»), *Державного архіву м. Києва* (Ф. 55 «Жіноча гімназія Міністерства освіти», Ф. 82 «Приватна жіноча гімназія М. Левандовської», Ф. 86 «Приватна жіноча гімназія Є. Євсєвої», Ф. 87 «Приватна жіноча гімназія С. Ігнатєвої», Ф. 90 «Фундукліївська жіноча гімназія», Ф. 91 «Києво-Подільська жіноча гімназія», Ф. 144 «Київський інститут шляхетних дівчат», Ф. 145 «Київська приватна жіноча гімназія А. Т. Дучинської», Ф. 151 «Київська приватна жіноча гімназія А. В. Жекуліної», Ф. 169 «Приватна жіноча гімназія Є. Крюгер», Ф. 177 «2-ге Київське жіноче училище Духовного відомства»), *Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України* (Ф. 129 «Тутковський Микола Аполлонович, український композитор, педагог, музично-громадський діяч», Ф. 131 «Алчевський Іван Олексійович – актор – співак», Ф. 1360 «Візир Микола Петрович, український історик, архівіст»), *Державного архіву Одеської області* (Ф. 47 «Одеська міська громадська жіноча Маріїнська гімназія», Ф. 51 «Одеська приватна жіноча гімназія Е.Г.Гірш-Брам», Ф. 62 «Одеські вищі жіночі курси», Ф. 256 «Одеська жіноча гімназія М.М. Маєвської і О.Г. Лобачевської»), *Державного архіву Полтавської області* (Ф. 432 «Полтавська Маріїнська жіноча гімназія», Ф. 445 «Інспектор народних училищ шостого району Кобеляцького повіту Полтавської губернії», Ф. 512 «Полтавська єпархіальна училищна рада», Ф. 545 «Директор народних училищ Полтавської губернії», Ф. 610 «Миргородська повітова земська управа», Ф. 694 «Гадяцька повітова земська управа», Ф. 828 «Пирятинська повітова земська управа»), *Державного архіву Харківської області* (Ф. 3 «Канцелярія Харківського губернатора», Ф. 44 «Харківська шестигласна дума», Ф. 647 «Харківська жіноча гімназія В. Нікуліної», Ф. 653 «Краснокутська жіноча гімназія», Ф. 654 «Валківська жіноча гімназія», Ф. 661 «Зміївська жіноча гімназія», Ф. 743 «Богодухівська жіноча гімназія», Ф. 765 «Ізюмська жіноча гімназія», Ф. 920 «Харківська жіноча гімназія К. Драшковської»);

- *публіцистичні та довідково-статистичні* («Вестник воспитания», «Воспитание и обучение», «На помощь матерям», «Женское образование», «Журнал для воспитания», «Журнал Министерства народного просвещения», «Народное образование», «Образование», «Педагогическое образование», «Педагогическая мысль», «Русская школа», «Современник», «Художественно-педагогический журнал»);

- *інтерпретаційно-дослідницькі* (статті, монографії та дисертації провідних науковців з досліджуваного питання) та *електронні ресурси*.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що ознаменувався прискоренням соціально-економічного розвитку суспільства, офіційним визнанням всестанової жіночої освіти, інтенсивним відкриттям середніх жіночих навчальних закладів різних типів і форм власності, пропагуванням науковою спільнотою мистецтва як основи морально-релігійного і естетичного виховання особистості, зокрема жіноцтва.

Нижня межа дослідження – (1855 р.) – пов’язана з офіційним оприлюдненням «Статуту жіночих навчальних закладів Відомства установ Імператриці Марії» (1855 р.) та наказу Олександра ІІ «Про устрій жіночих шкіл наближених до курсу гімназій» (1856 р.), що зумовили розширення мережі середніх жіночих навчальних закладів в Україні (дворічні жіночі початкові училища, жіночі народні училища, приватні пансіони, єпархіальні училища, інститути шляхетних дівчат, жіночі гімназії й прогімназії) й установа переліку обов’язкових і необов’язкових мистецьких дисциплін для вивчення вихованками.

Верхня межа дослідження – (1917 р.) – обумовлена суспільно-політичними та соціально-економічними процесами, що призвели до зламу чинної системи освіти в Україні, закриття жіночих навчальних закладів і трансформації мистецької освіти відповідно до нових ідеологічних чинників.

Територіальні межі дослідження охоплюють Волинську, Подільську, Київську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Херсонську губернії, які в межах досліджуваного періоду перебували в складі Російської імперії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* подано комплексний аналіз проблеми розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України другої половини ХІХ – початку ХХ століття з урахуванням соціальних, педагогічних і освітньо-культурних детермінант; обґрунтовано етапи розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах у визначених хронологічних межах: І етап (1855 – 1882 рр.) – законодавчого оформлення всестанової жіночої освіти й визначення змісту і форм організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах; ІІ етап (1883 – 1917 рр.) – професіоналізації й педагогізації освітнього процесу в жіночих навчальних закладах і поглиблення на цій підставі мистецької освіти в них; узагальнено досвід організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах досліджуваного періоду, що передбачав опанування вихованками музичного, образотворчого, хореографічного видів мистецтв; визначено напрями творчої реалізації педагогічно цінного досвіду організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах досліджуваного періоду в сучасних умовах.

У процесі наукового пошуку *уточнено і конкретизовано* зміст понять «мистецький», «мистецтво», «освіта», «музична освіта», «музичне виховання», «художня освіта», «художнє виховання», «хореографічна освіта», «естетичне виховання», «мистецька діяльність», а також ключової дефініції «мистецька освіта» (самостійна галузь знань, що передбачає розвиток спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій особистості у процесі активної мистецької діяльності, а також отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва).

Подальшого розвитку набули питання становлення й розвитку мистецької освіти жінок у світовій і вітчизняній освітніх традиціях, ідеї вітчизняних педагогів, мистецтвознавців щодо мети, змісту, методів, форм морально-естетичного виховання особистості.

До наукового обігу введено невідомі і маловідомі архівні документи (38), окремі факти й положення, які розширюють уявлення про зміст, напрями, форми організації мистецької освіти вихованок у жіночих навчальних закладах другої половини ХІХ – початку ХХ століття, дозволяють персоніфікувати внесок педагогів, діячів мистецтв, приватних благодійників у розбудову закладів освіти для жінок й організацію мистецької освіти в них.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що дослідження *актуалізує* педагогічні ідеї й досвід минулого для підвищення якості освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти України, зокрема жіночих, із урахуванням гендерної паритетності.

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, *упроваджено* в освітній процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) (довідка № 66-17-163 від 28.02.2017), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) (довідка № 03-28/02/979 від 30.03.2017), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01/10-325 від 04.04.2017).

Теоретичні положення, висновки, рекомендації, фактичний історико-педагогічний матеріал *можуть бути використані* для підготовки лекцій, семінарських занять та організації самостійної роботи студентів мистецьких факультетів педагогічних закладів освіти у процесі викладання таких дисциплін, як «Історія педагогіки», «Музична педагогіка», «Історія образотворчого мистецтва», «Історія музичного мистецтва» тощо; розробки курсів за вибором студентів (наприклад, «Мистецька освіта в жіночих гімназіях: гендерний підхід») та їх навчально-методичного забезпечення; написання курсових і магістерських робіт, а також у системі післядипломної педагогічної освіти вчителів мистецтв. Матеріали дослідження *доцільно використовувати* при komponуванні варіативної складової навчальних планів закладів загальної середньої освіти, жіночих гімназій або окремих жіночих класів, розробці й апробації авторських навчальних програм з мистецьких дисциплін, організації позакласної і позашкільної роботи в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати й висновки дослідження обговорено на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені

Г.С. Сковороди (2014-2017 рр.) й оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Час мистецької освіти» (Харків, 2013, 2015), «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2014, 2015), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2014, 2015), «Вища і середня освіта в умовах сучасних викликів» (Харків, 2016), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017), «Час мистецької освіти: особистість у мистецькому просторі сучасної Європи» (Харків, 2017); *всеукраїнських* – «Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи» (Дніпропетровськ, 2014), «Проблеми цивільного захисту: управління, попередження, аварійно-рятувальні та спеціальні роботи» (Харків, 2015), «Демократія. Альтруїзм. Освіта» (Харків, 2016); *регіональних* – «Реалізація компетентісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи» (Харків, 2015).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в 20 одноосібних публікаціях, із них 5 статей опубліковано в провідних фахових виданнях України, 2 – у міжнародних періодичних виданнях, 13 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (308 найменувань, із яких 76 – архівні позиції), додатків (18). Загальний обсяг роботи становить 264 сторінки, основний зміст викладено на 171 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання роботи; окреслено методи та джерельну базу; розкрито наукову новизну й практичне значення здобутих результатів; викладено форми апробації та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **«Теоретичні питання розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України другої половині ХІХ – початку ХХ століття»** – конкретизовано категоріально-поняттєвий апарат дослідження, проведено його термінологічний аналіз і модифікацію; охарактеризовано генезис мистецької освіти жінок у світовій і вітчизняній освітніх традиціях; обґрунтовано поетапний процес розвитку мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половині ХІХ – початку ХХ століття.

Комплексне вивчення довідкової літератури та наукових джерел засвідчило неоднозначність наукового трактування й інтерпретації основних дефініцій досліджуваної проблеми. З метою уточнення і конкретизації термінологічного поля дослідження здійснено аналіз і модифікацію основних понять, що дозволило класифікувати їх на *дефініції першого ряду* (загальні поняття): «освіта» (процес здобуття систематичних знань; сукупність знань, отриманих у процесі або в результаті навчання), «мистецтво» (творче відображення дійсності в художніх образах; творча художня діяльність), «мистецький» (те, що стосується мистецтва, діяльності в галузі мистецтва), «музика» (вид мистецтва, який відображає дійсність та впливає на

людину за допомогою осмислених та певним чином організованих за висотою та формою звукових послідовностей), «образотворче мистецтво» (вид мистецтва, що відображає дійсність у наочних образах), «хореографія» (мистецтво постановки танцю як послідовності кроків, рухів, фігур) та *дефініції другого ряду* (номенклатурні назви): «музична освіта» (процес і результат засвоєння музичних знань, умінь і навичок), «музичне виховання» (процес цілеспрямованого пізнання музики, розвиток музично-естетичних смаків особистості), «художня освіта» (процес підготовки майстрів образотворчого мистецтва), «естетичне виховання» (цілеспрямоване формування естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей), «художнє виховання» (складова естетичного виховання, спрямована на формування вміння сприймати, розуміти та оцінювати твори мистецтва), «хореографічна освіта» (процес і результат формування фахових компетентностей у сфері хореографії), «мистецька діяльність» (творча діяльність у галузі мистецтва).

На цій основі *мистецьку освіту* розглянуто у декількох ракурсах: як освітню галузь, що спрямована на розвиток в особистості спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, і як напрям підготовки, що передбачає набуття особою комплексу професійних компетентностей і отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва. Такий підхід зумовлює виокремлення різновидів мистецької освіти, як-от: загальна і спеціальна (Т. Турчин); початкова, профільна, фахова передвища, вища (Закон України «Про освіту», 2017), які покликані виконувати низку функцій: гедоністично-естетичну; інформативно-пізнавальну; світоглядно-виховну; комунікативну.

У дисертації доведено, що в історії світової педагогічної думки ідея реалізації мистецької освіти жінок має давнє коріння. Її паростки сягають Хорезму, Стародавнього Єгипту, Месопотамії, про що свідчать іконографічні зображення, на яких спеціально підготовлені жінки, беручи участь у культових церемоніях, співають, грають на арфі, цитрі, сістрі, виконують «плодючі», «тваринні», «астральні» танці.

З'ясовано, що нового імпульсу мистецька освіта жінок набула в епоху Античності. У філософських трактатах Платона, Плутарха, Арістотеля, Епікура, Квінтіліана вперше зверталась увага на необхідність «будувати гімназії і граматичні школи однаково як для чоловіків, так і для жінок», навчати останніх наукам і мистецтвам, які відповідають їхній природі, виховують «благопристойність і скромність», розвивають гнучкість, силу і красу. Ці ідеї знайшли практичне втілення у перших навчальних закладах для жінок – школах гетер, «Будинку муз», заснованому Сафо, школі «Сад» філософа Епікура тощо. Вимогу обізнаності жінок із привілейованих станів із різними видами мистецтв висувало й середньовічне суспільство, незважаючи на його церковно-аскетичний характер. Дівчата знатного походження, навчаючись удома або в пансіонах при жіночих монастирях, вивчали прозу, поетичні твори латинських авторів, грамоту, рукоділля, набували навичок хорового співу, гри на музичних інструментах, що слугувало показником їхнього благочестя. Водночас гуманістичний рух епохи Відродження (Віттаріно де Фельтре, М. Монтень, Ф. Рабле, Е. Роттердамський, Т. Кампанелла), Просвітництва і Нового часу (Й. Гербарт, А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Спенсер, Ф. Фенелон), спростувавши міф про жінку як про нерівну чоловікові істоту, поставив

питання про необхідність організації світської освіти для жінок. Її мета вбачалася в «ушляхетненні розуму» і «формуванні жінки морально» для вияву належної турботи про виховання власних дітей. Один із засобів досягнення цієї мети вбачався в опануванні жінкою різними видами мистецтв (танці, вокальне сольне і ансамблеве музикування, гра на музичних інструментах, живопис) та набуття світських манер.

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що історико-культурні корені ідеї мистецької освіти жінок у вітчизняній освітній традиції криються у фольклорі, обрядах і віруваннях українського народу, що забезпечували набуття емпіричного досвіду мистецької діяльності. Протягом середньовіччя та раннього модерного часу за відсутності жіночих навчальних закладів на українських землях, мистецька освіта здійснювалася переважно в умовах родинного виховання та через систему гувернерства з урахуванням станової приналежності. Новий вектор у розвитку мистецької освіти жінок було започатковано лише в середині XVIII – на початку XIX століття, що зумовлювалося низкою чинників: підтримкою офіційною владою потреби у підготовці «гарних дружин, лагідних матерів, фахових наставниць, чи гарних господарок і майстринь»; пропозиціями представників офіційної педагогіки (Г. Аппельрот, І. Бецький, П. Ольденбургський, М. Погодін, Я. Ростовцев, С. Уваров) формувати у жінок «світські чесноти» засобами мистецтв; відкриттям приватних жіночих пансіонів, інститутів шляхетних дівчат у Харкові (1812), Полтаві (1818), Одесі (1828), Києві (1838), єпархіальних училищ (1843), у яких викладання «приємних мистецтв» (вишивання, в'язання, оживлення фарбами картин, малювання, поезія, спів, гра на фортепіано, танці) розглядалося як потужний засіб формування «шляхетних і витончених почуттів, властивих жіночій сутності», покращення «моральних якостей та виховання серця», підготовки до виконання функцій матері і дружини.

Хронологічно-педагогічний та логіко-історичний аналіз проблеми дозволив у межах досліджуваного періоду виокремити й обґрунтувати етапи розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України на основі таких критеріїв: зміни в соціально-економічних та суспільно-політичних сферах країни; прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність середніх жіночих навчальних закладів різних типів в Україні й організацію мистецької освіти в них; погляди науково-педагогічної громадськості на мету, зміст, напрями, форми мистецької освіти й, зокрема освіти жіноцтва:

I етап (1855 – 1882 рр.) – законодавчого оформлення всестанової жіночої освіти й визначення змісту і форм організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах. Характерними ознаками цього етапу стали модернізація економічної структури суспільства; реформування суспільних інституцій на підставі земельної, земської, судової, військової, освітньої реформ; законодавче оформлення всестанової жіночої освіти, що дозволило розширити доступ до здобуття середньої освіти представницям жіночої статі різних соціальних станів і уніфікувати її зміст; прийняття урядових документів (Статут жіночих навчальних закладів (1855), «Положення про жіночі училища» (1858), «Положення про жіночі училища» (1860), Статут середніх навчальних закладів (1864), проект «Положення про жіночі гімназії і прогімназії» (1865), Статут жіночих єпархіальних училищ (1868), «Положення про жіночі гімназії і прогімназії» (1870), що визначили пріоритети державної політики у

галузі жіночої освіти – надати жінкам релігійну, моральну і розумову освіту, яка б відповідала запитам майбутньої матері сімейства; відкриття жіночих навчальних закладів середньої ланки і їх структурування в залежності від відомчої підпорядкованості: жіночі училища, гімназії і прогімназії (Міністерство народної освіти); жіночі пансіони, училища, гімназії і прогімназії, інститути шляхетних дівчат (Відомство установ Імператриці Марії); жіночі училища духовного відомства, жіночі єпархіальні училища (Святий Синод).

Названі чинники стали підставою для komponування змісту середньої жіночої освіти; підвищення уваги міністерств і відомств до викладання мистецьких дисциплін (італійський, церковний та хоровий спів, інструментальна музика, історія музики, гармонія, малювання, рукоділля, чистописання, танці, гімнастика) у жіночих навчальних закладах та їх розподілу на обов'язкові і бажані залежно від типу закладу; розширення позаурочних форм роботи естетичного спрямування із урахуванням природних здібностей вихованок (вправління в грі на музичних інструментах, індивідуальні заняття сольним співом, індивідуальні уроки з малювання, танців, репетиція хору, проведення мистецтвознавчих екскурсій, організація конкурсів, звітних концертів тощо).

Цьому сприяла й позиція науково-педагогічної громадськості, яка розглядала мистецьку освіту жінок як потужний засіб «формування вмінь перекладати всі мови на мову почуттів» (П. Юркевич); «розвитку здатності до співпереживання, розуміння стану і життєвих ситуацій ближнього» (М. Вишнеградський); «виховання кращих почуттів, що відкривають шлях до людських сердець» (В. Белінський); «внесення гармонії між розумовою та емоційною сферами» (С. Миропольський); «набуття навичок практичної естетичної діяльності» (К. Ушинський). Зважаючи на це, представники прогресивної педагогічної спільноти рекомендували спрямовувати мистецьку освіту в жіночих навчальних закладах на виховання в учениць шляхетності і витонченості, набуття знань, умінь і навичок передавання власного інтелектуального і емоційного досвіду дітям.

Водночас, належній організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України в межах визначеного етапу стояли на заваді такі чинники, як брак кваліфікованих учителів, відсутність спеціально обладнаних приміщень для занять різними видами мистецтв, нестача інструментів і навчально-методичного забезпечення викладання дисциплін мистецького циклу, переважання перекладної зарубіжної літератури тощо.

II етап (1883 – 1917 рр.) – професіоналізації й педагогізації освітнього процесу в жіночих навчальних закладах і поглиблення на цій підставі мистецької освіти в них. Цей етап позначився подальшим поступом соціально-економічних реформ, завершенням промислового перевороту, поширенням феміністичних настроїв у суспільстві, посиленням громадсько-педагогічного й культурно-мистецького рухів, що спричинили розширення мережі чинних закладів середньої освіти для жінок і відкриття жіночих навчальних закладів професійного спрямування. Він ознаменувався й новим вектором у розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах, що зумовлювався:

- офіційною вимогою більш широкого використання потенціалу мистецтв для комплексного морально-естетичного впливу на особистість. У низці міністерських циркулярів (1883, 1889, 1897, 1890, 1902 pp.) естетична (мистецька) освіта в навчальних закладах розглядалася як потужний засіб не лише розвитку витончених смаків, але й морально-релігійного виховання підростаючого покоління. З огляду на це, середнім жіночим навчальним закладам було рекомендовано перевести в розряд обов'язкових предметів музику, спів, малювання, забезпечити їх вивчення наскрізно із збільшенням кількості годин; створити належні умови для індивідуального естетичного розвитку вихованок; більш широко практикувати проведення занять з мистецьких дисциплін у вигляді студійних уроків; використовувати позакласні форми роботи мистецького спрямування; забезпечити обов'язкове функціонування загального хору; всіляко залучати на ці цілі додаткові кошти, зокрема пожертвування місцевих громад і приватних доброчинників;

- теоретико-практичними напрацюваннями В. Белевича «Про необхідність підняти рівень естетичної освіти в сучасній школі», С. Булгакова «Значення музики та співу в справі виховання і в житті людини», В. Гутора «В очікуванні реформ. Думки про музичну освіту», П. Каптерєва «Про естетичний розвиток та виховання дітей», С. Миропольського «Про музичну освіту в Росії та Західній Європі», В. Острогорського «Чи потрібна народному вчителю літературна освіта», С. Русової «Національне мистецтво», у яких наголошувалося на значенні релігії, літератури, мистецтв у формуванні морально-естетичної культури особистості, зокрема жінки, підкреслювалась доцільність використання у процесі організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах принципу індивідуалізації і диференціації навчання, «практичної методи», світських, дитячих, народних, героїко-патріотичних творів як підґрунтя «формування у вихованок духовної культури й емоційної забарвленості моральної поведінки», «розвитку умінь відтворювати прекрасне у житті і в побуті», «передавати духовно-культурні надбання дітям», «реалізовувати свій творчий потенціал»;

- запровадженням додаткових педагогічних класів у жіночих гімназіях, єпархіальних училищах, інститутах шляхетних дівчат та відкриттям жіночих учительських семінарій (1908 р.) з метою підготовки випускниць до заміщення вакантних учительських посад у початкових і середніх закладах освіти. З огляду на це, вивченню стали підлягати методика чистописання, малювання і креслення, практика викладання співу і рукоділля;

- відкриттям професійних шкіл, училищ, курсів, класів (ткацькі, рукодільні, граверні, малювальні, з крою і шиття, плетіння тощо), у яких передбачалося вивчення таких мистецьких дисциплін, як малювання з елементами геометрії, декоративне мистецтво, історія мистецтв, естетика, що, з одного боку, сприяло формуванню здатності сприймання й розуміння прекрасного в мистецтві і житті, виховувало естетичні смаки, розвивало творчі нахили, з іншого, – забезпечувало набуття професійної кваліфікації у різних видах мистецтв.

Водночас, існували й недоліки, які гальмували розвиток мистецької освіти в жіночих навчальних закладах визначеного етапу, як-от: брак державного фінансування, залежність від громадських ініціатив і культурно-мистецького життя

регіону, обмеженість доступу випускниць до навчання в закладах вищої освіти мистецького спрямування.

Отже, упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століття, зважаючи на суспільно-економічні, педагогічні, освітньо-культурні чинники, мистецька освіта в жіночих навчальних закладах збагатилася новими підходами до її організації й змістового наповнення, що слугувало підґрунтям для підвищення якості підготовки вихованок і реалізації ними соціальних функцій.

У другому розділі – **«Досвід організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду»** – узагальнено практичні напрацювання щодо komponування змісту, добору методів і форм організації мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половини ХІХ – початку ХХ століття за окремими видами мистецтв; визначено напрями творчої реалізації педагогічно цінного досвіду в сучасних умовах.

У процесі наукового пошуку встановлено, що мистецька освіта в середніх жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду здійснювалася у процесі активної мистецької діяльності, яка передбачала опанування вихованками різних видів мистецтв – музики, образотворче мистецтва, хореографії. Перелік, тривалість, зміст, форми навчання мистецьких дисциплін, їх навчально-методичне забезпечення, добір методів і прийомів не були сталими й залежали від типу жіночого навчального закладу та його завдань, відомчої підпорядкованості, географічного розташування, матеріального і кадрового забезпечення.

На основі порівняльно-зіставного та історико-географічного аналізу наукової літератури й архівних джерел з'ясовано, що *набуття знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва* найбільш ґрунтовно було організовано в інститутах шляхетних дівчат, що обумовлювалося метою їх функціонування: забезпечення духовного розвитку вихованок, облагородження їхньої душі, формування розуму і смаку, моральних уявлень і релігійних почуттів, а також набуття виконавських навичок і методичних знань для подальшої педагогічної діяльності або поглибленого професійного навчання. З огляду на це, у Харківському, Київському, Одеському, Полтавському інститутах шляхетних дівчат викладали хорový спів (2 год.), церковний спів (1 год.), сольний спів та гру на роялі (2 пів. год. уроки), ансамблеву гру, теорію та історію музики (по 2 год.). Серед способів організації навчання практикували індивідуальний (гра на роялі, сольний спів), груповий (гра в ансамблі) і колективний (церковний спів, заняття в інститутському хорі). Зміст навчання на уроках хорového співу передбачав розучування народних, дитячих пісень, молитов (молодші класи), піснеспівів головних церковних служб, оригінальних творів для хору А. Рубінштейна, Ф. Мельденсона, М. Глінки, П. Чайковського (старші класи). У процесі опанування гри на музичних інструментах вихованкам молодших класів пропонували нескладні п'єси, обробки народних пісень, легкі сонатини, у старших класах, – поліфонічні твори, класичні сонати, салонну музику. На уроках теорії та історії музики практикували читання нот з листа, знайомили з видами інтервалів, акордів, гам, будовою музичної мови, основними формами і жанрами музики, вчили сольфеджувати, писати музичні диктанти. Успішній реалізації завдань музичної освіти в інститутах шляхетних дівчат сприяли: забезпеченість кваліфікованими

педагогами, зокрема залучення до викладання відомих композиторів, піаністів, диригентів (П. Щуровський, М. Лисенко), наявність достатньої кількості музичних інструментів, облаштованість відповідних приміщень, функціонування музичних бібліотек, вивчення в старших класах методики навчання співу.

Ознайомлення з досвідом діяльності приватних і казенних жіночих гімназій та прогімназій (Полтавська Маріїнська гімназія, Харківська жіноча гімназія Є. Драшковської, Київська жіноча гімназія св. Княгині Ольги, Богодухівська жіноча гімназія тощо) дозволило констатувати, що музику і спів (світський, церковний) у цих закладах зараховували до варіативної складової навчальних планів, проте їх вивчення відбувалося упродовж усього терміну навчання з 1-го по 7-й клас по 1 год. на тиждень. В окремих гімназіях і прогімназіях додавалася 1 год. на тиждень для хорового співу. У 8 класі гімназистки опановували методику співу або приватну дидактику, що сприяло ознайомленню з музичною грамотою, формуванню навичок практичної музично-естетичної діяльності, набуттю досвіду передавання музичної культури дітям. Серед форм позакласної музичної освіти поширення набули музичні ранки, музично-літературні вечори, музичні й вокальні гуртки. Проте брак спеціально обладнаних приміщень для індивідуальних занять музикою, нестача музичних інструментів, попит на спеціально підготовлених фахівців, віддаленість окремих гімназій і прогімназій від центрів культурного і мистецького життя дещо гальмували розвиток музичної освіти гімназисток.

Натомість у жіночих училищах Духовного відомства (2-ге Київське жіноче училище, Харківське й Тульчинське жіночі єпархіальні училища), жіночих учительських семінаріях перевага надавалася вивченню церковного співу (12 год.), що зумовлювалося завданням підготовки благочестивої матушки. У 2-4-х класах відбувалося навчання співу молитов на слух, у 5-6-му вихованки засвоювали партесний спів по нотах та церковні п'єси, брали участь у церковному хорі. Окрім цього набували навичок гри на музичних інструментах (рояль, скрипка) не менше двох разів на тиждень, виконуючи класичні твори і дитячий репертуар, у випускних класах опановували методику співу, брали участь у літературно-вокально-музичних ранках, що сприяло морально-естетичному вихованню учениць, підготовці їх до вчительської діяльності у народних та церковнопарафіяльних школах.

У процесі дослідження виявлено форми опанування вихованками жіночих навчальних закладів України досліджуваного періоду образотворчого мистецтва, як-от: уроки малювання, рукоділля, інтегровані уроки (малювання і чистописання, малювання і рукоділля, малювання і креслення), студійні уроки, участь у конкурсах, мистецтвознавчих екскурсіях, що сприяло розвитку художньо-образної уяви, фантазії, естетичних поглядів і почуттів, активізації моторики рук, здатності насолоджуватися красою і створювати її. Доведено, що в інститутах шляхетних дівчат малювання викладали з 1-го по 3-й класи. Зміст навчального матеріалу охоплював два курси: курс спостереження і курс зображення. У гімназіях і прогімназіях з 1864 р. малювання вивчали упродовж усього терміну навчання як обов'язковий предмет за «американською методичною системою»: у молодших класах учениці малювали з натури і по пам'яті, а також передавали через малюнок побачене і прочитане. Програма малювання для старших класів тісно перепліталась із рукоділлям (шиття,

в'язання, вишивання візерунків). Серед методів навчання переважали вільне малювання, елементи копіювального (малювання по клітинкам, у прописах, по крапочках) та геометричного (переважно орнаментального) методів. Для найбільш здібних учениць практикували проведення студійних уроків у вільний від занять час, облаштовували художні виставки, залучали до оздоблення сцени для музично-літературних вечорів. У 8-х педагогічних класах гімназій запроваджували вивчення методики малювання або чистописання. Натомість у жіночих училищах духовного відомства, а також у професійних школах і класах елементи малювання вивчали лише на уроках рукоділля та креслення.

Аналіз архівних документів та історико-педагогічної літератури засвідчив, що в жіночих навчальних закладах Міністерства народної освіти та відомства Імператриці Марії значної уваги надавали й організації хореографічної освіти. Танцям навчали вихованок усіх класів у позаурочний час з метою розвитку почуття ритму, вміння чути і розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи, розвивати м'язову силу корпусу і ніг, рухи рук, грацію і виразність, елегантність і привабливість. У процесі опанування хореографічного мистецтва перевага надавалась салонним танцям (полонез, гавот, французька кадрили, екосез, полька тощо), які легко засвоювалися й мали «звеселяючий і громадський характер». Водночас, мало місце і вивчення танцювальних жанрів українського національного колориту (малоросійська метелиця, голубець, козачок тощо) як елементів обрядовості, атрибутів народних свят, розваг, а також поєднання танцювального мистецтва з гімнастичними вправами. Викладання здійснювалося за програмами і навчальними посібниками С. Холачова і А. Цорна. На 5-му році до вивчення більш складних танців додавали їх «диригування» за допомогою вчителя, на 6-му – «самостійне диригування», на 7 і 8-му – основи проведення балів. Практичний досвід хореографічного мистецтва вихованки демонстрували на музично-літературних вечорах і балах.

У роботі доведено, що теоретичні ідеї і досвід організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду не втратили своєї актуальності й можуть бути творчо переосмислені й реалізовані з урахуванням концепції «гендеру» у закладах загальної середньої освіти, жіночих класах, жіночих навчальних закладах у сучасних умовах: наскрізне вивчення освітньої галузі «Мистецтво», диференціація її змісту на основі гендерної паритетності; запровадження інтегрованих навчальних курсів ритмічної гімнастики і хореографії, малювання і рукоділля, художньої праці і креслення; уведення вибіркових дисциплін мистецького спрямування, зокрема таких, як «Гармонія», «Уроки краси і здоров'я», «Екологія душі», «Дизайн» тощо; реалізація авторських програм мистецької освіти; широке використання сучасних технологій та інтерактивних методик (інсценізація, театралізація, хорівий і ансамблевий спів, мистецькі проекти, арт-технології) в освітньому процесі й позаурочній роботі для творення художніх образів, вираження думок, почуттів, ідей про мистецтво; залучення до індивідуальної художньо-творчої діяльності на основі використання музичних комп'ютерних редакторів, візуальної, аудіо-та відеоінформації з різних видів мистецтв, сайтів музеїв світового значення, життєписів митців, які втілили в життя креативні ідеї; створення належних умов для художньо-творчої діяльності учнів різної статі.

Узагальнення результатів історико-педагогічного пошуку, аналіз джерельної бази дає підстави зробити такі **висновки**:

1. На основі термінологічного аналізу і модифікації основних понять дослідження мистецьку освіту розглядаємо як самостійну галузь знань, що передбачає розвиток спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій особистості у процесі активної мистецької діяльності, а також отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва.

2. Установлено, що генезис мистецької освіти жінок у світовій освітній традиції у дихотомії часу-простору має давнє коріння. Спроби її практичного втілення в контексті поширення культових церемоній сягає Стародавніх цивілізацій; теоретичне обґрунтування й поява перших зразків реалізації в закладах освіти для жінок із урахуванням їхніх природних нахилів і суспільної користі пов'язане з добою Античності; набуття усталених форм як невід'ємного складника світської освіти зумовлене культурно-освітніми здобутками епохи Відродження і Нового часу.

Витоки мистецької освіти жінок у вітчизняній освітній традиції пов'язані з набуттям емпіричного досвіду мистецької діяльності в умовах родинного виховання через побут, обрядовість, вірування, а також поширенням практики гувернерства. Базисом для її унормування, визначення мети, змісту, форм реалізації, починаючи з середини XVIII століття, послуговувало визнання офіційною владою потреби у підготовці освіченої дружини, матері, господині; пропагування мистецтв як потужного засобу виховання світських чеснот; відкриття перших закладів освіти для жінок (приватні пансіони, інститути шляхетних дівчат, єпархіальні училища).

3. Ідентифіковано етапи розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття на основі таких критеріїв: зміни в соціально-економічних та суспільно-політичних сферах країни; прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність середніх жіночих навчальних закладів різних типів в Україні й організацію мистецької освіти в них; погляди науково-педагогічної громадськості на мету, зміст, напрями, форми мистецької освіти й, зокрема освіти жіноцтва:

I етап (1855 – 1882 рр.) – етап законодавчого оформлення всестанової жіночої освіти й визначення змісту і форм організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах. Цей етап позначився розширенням доступу до середньої освіти представниць різних соціальних станів; ухваленням низки державних документів, що регламентували діяльність закладів освіти для жінок; формуванням розгалуженої мережі середніх жіночих навчальних закладів (інститути шляхетних дівчат, жіночі училища, гімназії, прогімназії, жіночі пансіони, училища духовного відомства та єпархіальні училища); збільшенням переліку мистецьких дисциплін обов'язкових і необов'язкових для вивчення вихованками та поглибленням їх змісту; урізноманітненню позаурочних форм навчання мистецького спрямування; пропагуванням науково-педагогічною спільнотою потенціалу музики, образотворчого мистецтва, танців для виховання у дівчат шляхетності і чуттєвості.

II етап (1883 – 1917 рр.) – етап професіоналізації й педагогізації освітнього процесу в жіночих навчальних закладах і поглиблення на цій підставі мистецької освіти в них. Відмінними ознаками цього етапу стали: посилення громадсько-

педагогічного, культурно-мистецького рухів; активна боротьба жінок за свої права, розширення мережі чинних і відкриття професійних шкіл для жінок; акцентування уваги правлячих кіл і педагогічної громадськості на доцільності використання мистецької освіти з метою морально-релігійного виховання особистості, зокрема жіноцтва; зарахування хорového і церковного співу, малювання в розряд дисциплін, обов'язкових для вивчення вихованками; запровадження у педагогічних класах жіночих навчальних закладів методики викладання мистецьких дисциплін та розширення їх спектру і змістового наповнення у професійних школах.

4. З'ясовано, що практичний досвід організації мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду передбачав опанування вихованками різних видів мистецтв:

- музичного: а) у процесі вивченням дисциплін музичного циклу: музика (гра на музичному інструменті, ансамблева гра), сольний, церковний, хорový спів, теорія та історія музики, практика ведення співу; б) у процесі організації позаурочних форм роботи (музичні ранки, музично-літературні вечори, звітні концерти, літературно-музично-вокальні гуртки, світські бали, урочисті свята);

- образотворчого: уроки малювання, рукоділля, інтегровані уроки (малювання і чистописання, малювання і рукоділля, малювання і креслення), студійні уроки, участь у конкурсах, мистецтвознавчих екскурсіях;

- хореографічного: а) вивчення у позаурочний час салонних (полонез, гавот, французька кадрили, екосез, полька) і народних (малоросійська метелиця, голубець, козачок) танців; б) викладання ритмічної гімнастики.

Перелік, обсяг, зміст зазначених форм навчання, їх навчально-методичне забезпечення, добір методів і прийомів не були сталими й залежали від типу жіночого навчального закладу та його завдань, відомчої підпорядкованості, географічного розташування, матеріального і кадрового забезпечення.

У роботі спроектовано низку заходів, що потребують свого творчого використання у площині досліджуваної проблеми в умовах сьогодення (наскрізне вивчення освітньої галузі «Мистецтво», запровадження інтегрованих навчальних предметів та вибіркового курсів мистецького спрямування, використання сучасних технологій та інтерактивних методик в освітньому процесі й позаурочній роботі для художньо-творчої самореалізації учнів різної статі).

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективним видається проведення порівняльного аналізу організації мистецької освіти в чоловічих і жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду, дослідження практичного доробку закладів освіти для жінок щодо опанування таких видів мистецтв, як художня література і театр, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду благодійних практик у галузі мистецької освіти жінок конкретно історичного періоду.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

I. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження

1. Гуріна В.О. Специфіка організації навчально-виховного процесу у різних типах жіночих навчальних закладів України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / В.О. Гуріна // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х. : Цифрова друкарня № 1,

2013. – Вип. 43. – С. 150-156.

2. Гуріна В.О. Погляди науково-педагогічної громадськості другої половини XIX ст. на проблеми жіночої освіти в Україні / В.О. Гуріна // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2014. – Вип. 11-12. – С. 185-190.

3. Гуріна В.О. Педагоги та діячі мистецтва про мистецьку підготовку жінок / В.О. Гуріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – Вип. 41 (94). – С. 26-34.

4. Гуріна В.О. Витоки становлення й розвитку ідеї мистецької освіти жінок у зарубіжній педагогічній думці / В.О. Гуріна // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – № 10(54). – С. 338-344.

5. Гуріна В.О. Розвиток жіночої освіти в духовних навчальних закладах України другої половини XIX століття / В.О. Гуріна // Nowoczesna edukacja : filozofia, innowacja, doświadczenie. – Nr 2(6), 2016. – Lodz : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejetności. – PP. 65-68.

6. Гуріна В.О. Хореографічна підготовка в жіночих навчальних закладах / В.О. Гуріна // Virtus : Scientific Journal, 2017. – July № 15. – PP. 92-94.

7. Гуріна В.О. Специфіка термінології мистецької освіти / В.О. Гуріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя : КПУ, 2017. – Вип. № 55 (108). – С. 142-148.

II. Наукові праці апробаційного характеру

8. Гуріна В.О. Сутність понять «мистецька освіта» і «мистецька підготовка» в довідковій та науковій літературі // Час мистецької освіти : матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (11-12 квітня 2013 р., м. Харків). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, «Федорко», 2013. – С. 84-89.

9. Гуріна В.О. Особливості навчально-виховного процесу у жіночих навчальних закладах України другої половини XIX - початку XX століття // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матер. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір. (8-9 квітня 2014 р., м. Харків). – Х. : НТУ«ХП», 2014. – С. 8-9. Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/Ukr_svit_material.pdf.

10. Гуріна В.О. Погляди педагогів, наукових діячів другої половини XIX ст. на інновації в жіночій освіті України // Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (3 грудня 2014 р., м. Суми). Суми : «Мрія», 2014. – Ч. 4. – С. 11-14.

11. Гуріна В.О. Погляди Софії Русової на музичну підготовку // Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (26 грудня 2014 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ : «Інновація», 2014. – Ч. 1. – С. 61-63.

12. Гуріна В.О. Жіноча освіта Харківської губернії // Україна і світ : гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес : матер. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір. (14 квітня 2015 р., м. Харків). – Х. : НТУ «ХП», 2015. – Ч. 1. – С. 35-37.

13. Гуріна В.О. Мистецька освіта жінок як запорука естетичного виховання

та розвитку дітей в родині // Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи : матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи (14 квітня 2015 р., м. Харків). – Х. : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2015. – С. 6-7.

14. Гуріна В.О. Історичний досвід організації музичної освіти в жіночих навчальних закладах // Час мистецької освіти : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 квітня 2015 р., м. Харків). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 45-47.

15. Гуріна В.О. Мистецька освіта жінок в епоху стародавності і античності // Проблеми цивільного захисту: управління, попередження, аварійно-рятувальні та спеціальні роботи : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (1-2 жовтня 2015 р., м. Харків). – Х. : Нац. ун-т цивіль. захисту України, 2015. – С. 225-227.

16. Гуріна В.О. Зарубіжна педагогічна думка щодо розвитку мистецької освіти жінок // Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (3 грудня 2015 р., м. Суми). – Суми : «Мрія», 2015. – Ч. 4. – С. 7-9.

17. Гуріна В.О. Мистецька освіта в Харківському інституті шляхетних дівчат // Вища і середня освіта в умовах сучасних викликів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (17 травня 2016 р., м. Харків). – Х. : «Смугаста типографія», 2016. – С. 137-140.

18. Гуріна В.О. Мистецька освіта в жіночих навчальних закладах // Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (11 квітня 2017 р., м. Харків). – Х. : «Стиль-Издат», 2017. – С. 54-56.

19. Гуріна В.О. Мистецька освіта в жіночих навчальних закладах духовного відомства // Час мистецької освіти «Особистість у мистецькому просторі сучасної Європи» : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (20-22 квітня 2017 р., м. Харків). – Х. : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2017. – С. 11-12.

20. Гуріна В.О. Мистецька освіта в приватних жіночих навчальних закладах // Proceedings of VIII International scientific conference «Achievements of world science». – Morrisville : Lulu Press, 2017. – PP. 53-54.

АНОТАЦІЇ

Гуріна В.О. Розвиток мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України (друга половина XIX – початок XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (011 – Освітні, педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, МОН України, Харків, 2018.

У дисертації подано цілісний ретроспективний аналіз розвитку мистецької освіти в жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття. Конкретизовано категоріально-поняттєвий апарат дослідження, проведено його термінологічний аналіз і модифікацію; охарактеризовано генезис мистецької освіти жінок у світовій і вітчизняній освітніх традиціях; обґрунтовано поетапний процес розвитку мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття. Узагальнено практичні напрацювання щодо компонування змісту, добору методів і форм організації

мистецької освіти в середніх жіночих навчальних закладах України досліджуваного періоду за окремими видами мистецтв (музика, образотворче мистецтво, хореографія); визначено напрями творчої реалізації педагогічно цінного досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова: мистецька освіта, мистецька діяльність, види мистецтв, жіноча освіта, жіночі навчальні заклади, вихованки, розвиток.

Гурина В.О. Развитие художественного образования в женских учебных заведениях Украины (вторая половина XIX – начало XX века). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук (доктора философии) по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики (011 – Образовательные, педагогические науки). – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, МОН Украины, Харьков, 2018.

В диссертации представлен целостный ретроспективный анализ развития художественного образования в женских учебных заведениях Украины второй половины XIX – начала XX века. Конкретизирован категориально-понятийный аппарат исследования, проведены его терминологический анализ и модификация; дана характеристика генезиса художественного образования женщин в мировой и отечественной образовательных традициях; обоснован поэтапный процесс развития художественного образования в средних женских учебных заведениях Украины второй половины XIX – начала XX века. Обобщен опыт организации художественного образования в средних женских учебных заведениях Украины исследуемого периода по отдельным видам искусств (музыка, изобразительное искусство, хореография); определены направления творческой реализации педагогически ценного опыта в современных условиях.

Ключевые слова: художественное образование, художественная деятельность, виды искусств, женское образование, женские учебные заведения, воспитанницы, развитие.

Gurina V. The development of art education in women's educational institutions of Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century). – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of candidate of pedagogical Sciences (PhD) in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy (011 – Science education). – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ministry of Science of Ukraine, Kharkiv. 2018.

The dissertation in the form of a holistic retrospective analysis presents the problem of the development of artistic education in women's educational institutions of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

On the basis of terminological analysis and modification of the main definitions of the research problem, the essence of artistic education as an independent area of knowledge is determined, which provides for the development of special abilities,

aesthetic experience and value orientations of the person in the process of active artistic activity and also the attribution of qualifications in various forms of art.

The sources of formation and development of artistic education of women in the world educational tradition are revealed: from the special training of girls to participate in religious ceremonies (Ancient civilizations) before receiving secular education in gymnasiums, grammar schools, colleges, boarding houses in the Renaissance and Modern times, which suggested the widespread use of various arts to form girls with decency, refinement, sophistication and morality.

It has been established that in the domestic educational tradition the artistic education of women has gone from the acquisition of an empirical experience of artistic activity in the conditions of family upbringing through everyday life, rites, beliefs, as well as the spread of the practice of tutorship, before bringing him to the rank of compulsory in the first educational institutions for girls in the middle of the XVIII – early XIX century (private boarding houses, institutes of noble maidens, diocesan schools) with the aim of training an educated wife and mother.

In the work taking into account the selected criteria (changes in the socio-economic and socio-political spheres of the country; adoption of normative documents regulating the activities of women's secondary women's educational institutions in Ukraine; the views of the scientific and pedagogical community on the purpose, content, forms of artistic education and, in particular, the education of women) the stages of the development of artistic education in women's educational institutions of Ukraine of the second half of the 19th and the beginning of the 20th century were identified: Stage I (1855 - 1882) – the stage of legislative registration of women's education of various classes and the definition of the content and forms of organization of artistic education in women's educational institutions; Stage II (1883 - 1917) – the stage of professionalization and pedagogy of the educational process in women's educational institutions and the strengthening of artistic education in them.

The experience of organization of artistic education in women's educational institutions of Ukraine of the analyzed period is generalized, which provided for the mastering of pupils by different kinds of arts: musical: a) in the process of studying the disciplines of the musical club: music (musical instrument play, ensemble play, solo, church, choral singing, theory and music history, singing technique; b) in the process of organization of extra-time forms of work (musical mornings, musical-literary evenings, reporting concerts, literary-musical-vocal clubs, secular balls, solemn holidays); fine art: drawing lessons, needlework, integrated lessons (drawing and choreography, drawing and knitting, drawing and draftsmanship); studio lessons, participation in competitions, art criticism tours; choreographic: a) study of salons (polonese, gavot, french quadrille, ecosse, polka) and folk (non-Russian meteliza, golubec, cossack) dances during out-of-the-time; b) teaching rhythmic gymnastics.

The work defines the perspectives of creative use of the acquired experience in the plane of the problem under study in modern conditions, taking into consideration gender parity.

Key words: artistic education, artistic activity, kinds of arts, women's education, women's educational institutions, pupils, development.